

بررسی تطبیقی آرشیو ملی ایران و آرشیو ملی اسپانیا

آی سودا اکشت و امیررضا اصنافی

چکیده:

پایداری هر ملت و همچنین ابقای تاریخی، فرهنگی و مذهبی آن، ریشه در میراث معنوی و مادی به جای مانده از آن قوم دارد. اسناد به‌جامانده از ادوار مختلف یکی از مهم‌ترین یادواره‌های بشر تا به امروز بوده است و همچنین به‌صورت مستند برای پژوهشگران این حوزه چراغ راه مطالعه گذشتگان را فراهم کرده است. اسناد در واقع، هدیه نسل‌های پیشین به نسل‌های بعدی هستند و میزان توجه و مراقبت از آن‌ها، بیانگر و شاخص تمدن کشورها و فرهیختگی ملت‌هاست. آرشیوها نیز به‌عنوان مکانی برای حفاظت و نگهداری اسناد راکد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. آرشیوهای ملی حافظه دولت‌ها، ملت‌ها و نهایتاً حافظه جهانی را تشکیل می‌دهند و همچنین محافظ هویت ملت‌ها هستند. بدون شناخت و تقویت هویت ملت‌ها، جوامع از مصونیت خارج می‌شوند و مانند فردی مستعد در برابر بیماری‌ها، آسیب‌پذیر خواهند بود. آرشیوهای ملی در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری صحیح، بر اساس سوابق و شواهد تاریخی به دولت‌ها کمک می‌کنند و در واقع بازوی توانای دولت‌ها هستند. زیرا اسناد می‌توانند در برنامه‌ریزی‌های کلان و یا تشخیص وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی، به‌ویژه در برنامه‌های توسعه کشور و ایجاد عدالت اطلاعاتی و ایجاد فرصت‌ها در برابری دسترسی به اطلاعات برای آحاد جامعه پژوهشگر کشور، به‌مثابه بانک اطلاعات قوی و کارآمد، مورد استفاده قرار گیرند. با توجه به نقش و اهمیت آرشیوهای ملی، این پژوهش بر آن است، یافته‌های تطبیقی آرشیو ملی ایران و اسپانیا را گزارش دهد و نقاط قوت و ضعف این آرشیوها را بررسی کند.

کلیدواژه‌ها

آرشیوهای ملی، اسناد، ایران، اسپانیا

آرشیو ملی، سال هفتم، شماره اول، بهار ۱۴۰۰، شماره پیاپی ۲۵

صص: ۳۶-۴۸

بررسی تطبیقی آرشیو ملی ایران^۱ و آرشیو ملی اسپانیا^۲

آی سودا اکت^۳ و امیررضا اصنافی^۴

مقدمه:

هر جامعه برای پیشرفت نیاز به مطالعه تاریخ گذشتگان دارد تا با شناخت میراث و دستاوردهای نیاکانش، راه را برای دگرگونی و پیشرفت اجتماعی هموار سازد. اسناد، به‌عنوان یکی از عمده‌ترین و اساسی‌ترین ارکان در پژوهش‌های مورخان به شمار می‌آید و از نظر مورخان، نه‌تنها بیانگر رشد و فعالیت‌های دولت است، بلکه توسعه و تکامل ملت را نیز نشان می‌دهد. نباید فراموش کرد که این اسناد بسیار آسیب‌پذیرند و حفاظت از آن‌ها به‌اندازه محتوایی که دارند حائز اهمیت است. بخش قابل توجهی از میراث اسنادی در سطوح جهانی، منطقه‌ای، ملی و استانی به دلایلی مانند اسیدی‌شدن کاغذ، نوع چرم، پوست، فیلم و نوارهای مغناطیسی نورخورده، گرما، رطوبت و گردوغبار، از بین رفته‌اند. حوادث و اتفاقات انسانی در کنار عوامل طبیعی به کتابخانه‌ها و آرشیوها آسیب می‌رساند. فقط در سایه اقدامات پیشگیرانه می‌توان در مقابل حوادثی چون زلزله، سیل، آتش‌سوزی، گردباد، طوفان، جنگ و نظایر آن، اسناد را سالم نگه داشت. آرشیوهای ملی وظیفه سازمان‌دهی، نگهداری و حفاظت، تنظیم و توصیف اسناد، فراهم‌آوری، ارزشیابی و گردآوری اسناد را برعهده دارد. همچنین نقش اساسی در اشاعه اطلاعات و پژوهش در زمینه مطالعه اسناد دارند. آرشیو ملی هر کشور نشان‌دهنده حافظه ملی آن کشور است و نقش اساسی در حفاظت تاریخ، فرهنگ، و مذهب آن کشور را دارد.

1. National archives of Iran

2. National archives of Spain

۳. دانشجوی کارشناسی‌ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه شهیدبهشتی:

Aysooda.akest95@gmail.com.

۴. عضو هیئت‌علمی گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه شهیدبهشتی: a.asnafi@gmail.com

تعریف آرشیو

آرشیو از کلمه یونانی به معنای دفتر یا دفتر اداری مشتق شده است و در زبان فارسی به معنی بایگانی یا مکان اسناد، مقالات، تصاویر، پرونده‌ها، صفحات موسیقی و غیره است. آرشیو در اصطلاح به مجموعه نوشته‌ها و اسنادی گفته می‌شود که حاصل فعالیت‌های روزمره و مستمر دیوان‌های سابق و ادارات کنونی و معمولاً شامل نوشته‌ها و اسنادی نظیر شرح وظایف، دستورات، خط‌مشی‌ها، تشکیلات، فعالیت‌های اجرایی و نیز مسائل حقوقی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی و هر نوع اوراق مهم دیگر نظیر قباله‌های فروش پیش‌نویس مکاتبات و فرمان‌های سلطنتی است که به سبب دارا بودن ارزش دائمی، در محلی به همین نام نگهداری می‌شوند (خالویی، ۱۳۸۶).

تاریخچه آرشیو

یونانیان، از نخستین اقوامی بودند که به نگهداری اسناد و مدارک اقدام کردند. آن‌ها، اسناد و مدارک خود را در معابد از جمله پرستشگاه «منارون» - که به نام مادر خدایان است - ضبط می‌کردند. در این‌گونه معبد‌ها، گزارش‌های مجالس، قوانین، رساله‌ها و دیگر مدارک کشور نگهداری می‌شد. در میان آن‌ها، مدارک دفاع‌نامه سقراط حکیم همراه با سایر دست‌نوشته‌ها از قبیل فهرست برندگان بازی، ضبط می‌گردید. این دست‌نوشته‌ها، از زمان‌های نخستین تا سه قرن بعد از میلاد وجود داشته است و متعلق به یونانیان و روابط آنان بوده است و معمولاً در روی صفحه‌ای یا لوحه‌ای از پاپیروس که آن را لوله می‌کردند و داخل محفظه‌ای قرار می‌دادند - نگهداری می‌شد (شارقی، ۱۳۸۸).

تاریخچه آرشیو در ایران

در ایران از عهد باستان، مانند سایر تمدن‌های کهن، اسناد و مدارک را در آرشیوها بایگانی می‌کردند و برای آن اهمیت زیادی قائل بودند؛ چنان‌که در دوره هخامنشی (۳۳۰ تا ۵۵۰ پیش از میلاد) زیربنای تشکیلات اداری امپراتوری را بایگانی سلطنتی تشکیل می‌داد و رئیس سازمان اداری، رئیس بایگانی سلطنتی بود. روند حفظ اسناد در دوره اشکانیان و ساسانیان هم ادامه پیدا کرد و پس از رواج اسلام در ایران، به راهنمایی وزیران و دبیران ایرانی اسناد در محلی با عنوان خزانه نگهداری می‌شد. در حکومت صفویه تهیه و ارسال اسناد و مدارک امور مملکتی در دفترخانه دیوان اعلی (عمارت چهل‌ستون) محافظت می‌شد. هرچند سابقه امور مربوط به اسناد و نگهداری آن‌ها در مخازن دولتی و سلطنتی پیشینه‌ای بس طولانی دارد، اما اندیشه پیدایش بایگانی در مفهوم مدرن آن، به دوران قاجار بازمی‌گردد. در اوایل دوره قاجاریه آرشیو در تشکیلات دربار قرار داشت و جزء اداره بیوتات بود اما از دوران ناصرالدین‌شاه با گسترش سازمان‌های اداری در ایران و تولید انبوه اوراق و پرونده‌های راکد، ایجاد آرشیو ملی و مرکز بایگانی راکد

کل کشور به صورت ضرورتی اجتناب‌ناپذیر مطرح شد. در طول سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۰۹ ش. هیئتی فرانسوی و بلژیکی طرحی برای اصلاح نظام بایگانی کشور به اجرا گذاشتند و پس از آن برای نخستین بار در سال ۱۳۰۹ در هیئت‌وزیران مصوبه‌ای برای تشکیل یک مرکز اسناد دولتی تنظیم کرد که بر اساس آن، وزارت مالیه (دارایی) اختیار گردآوری بخش اعظم قراردادها، امتیازات و اسناد دولتی را در اتاقی واقع در کاخ گلستان با عنوان «مرکز اسناد دولتی» کسب کرد (وبسایت سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران).

انواع اسناد آرشیوی

آرشیوها را به‌طور کلی از دو منظر می‌توان تقسیم‌بندی کرد؛ از دیدگاه موضوعی: شامل آرشیوهای تاریخی، جغرافیایی، حقوقی و قضائی، سیاسی، اقتصادی و مانند این‌ها. از دیدگاه سازمانی و مکانی مانند: آرشیو ملی، اداری استانی، شهری، شخصی و مانند این‌ها. اسناد و مدارک آرشیوی از منابع مکتوب تاریخی به حساب می‌آیند. آرشیو تاریخی، به همه مدارکی گفته می‌شود که ارتباط بی‌واسطه‌ای با تحولات گذشته و جاری کشور دارند و در درون آن‌ها بخشی از مسائل و رخدادهای کشور بازتاب یافته است؛ مانند دستورالعمل‌ها، بخشنامه‌ها، فرمان‌ها، برنامه‌ها، سیاست‌ها، تصمیم‌گیری‌ها، انتصاب‌ها، عزل‌ها، مذاکرات، دیدارها، صورت‌جلسات و غیره. از آنجا که در زمان نگارش این گونه‌سندها، عمدتاً به هدف‌های اداری، سیاسی و اجرایی توجه شده است، استفاده تاریخی‌نگارانه آن‌ها مدنظر نبوده و در نتیجه پراکنده و از هم گسیخته‌اند و باید در پیوند با دیگر منابع تاریخی تکمیل شوند یا اینکه با یافتن و افزودن حلقه‌های مفقود، آن‌ها را کامل کرد (پدرسون، ۱۳۸۰).

آرشیو ملی

اطلاعات موجود مراکز آرشیوی، نهادهای اطلاع‌رسانی هستند که جایگاه شاخصی در جامعه اطلاعاتی به‌خصوص در میان محققان دارند. هزاران سند و مدرک تولیدشده در دستگاه‌های دولتی و غیردولتی وجود دارد که جامعه علمی آن‌ها نیازمند است و توجه هر محقق را به سوی خود جلب می‌کند. واحدهای آرشیوی در هر سازمانی، می‌توانند از دوباره‌کاری‌ها و اتلاف هزینه‌های سنگین در طرح‌های مهم علمی و عمرانی بکاهند و صرفه‌جویی چشمگیری در وقت و نیروی مطالعاتی ایجاد کنند. اساسی‌ترین وظیفه هر مرکز آرشیوی، کوشش در جهت حفظ و نگهداری اسناد و خدمت‌رسانی به محققان است. آرشیو ملی، باید به اصول و مبانی طبقه‌بندی و نمایه‌سازی اسناد بپردازد و نیز تجهیزات و امکانات لازم را جهت استفاده هرچه بهتر کاربران و محققان از مدارک و اسناد فراهم کند. اهمیت آرشیوها باید به‌طور مداوم به تأمین‌کنندگان مالی

خدمات آرشیوی گوسزد شود. مسئولیت این امر نباید صرفاً بر عهده نهادهای دولتی باشد بلکه سازمان‌های غیردولتی نیز باید در این مسئله سهیم و دخیل باشند و بتوانند دستیار آرشیو ملی در این راه باشند. آرشیویست، باید دارای تجربه و تخصص کافی و تحصیلات دانشگاهی در این حوزه باشد و مطالعات آرشیوی باید در زمینه کتابداری، نسخه‌شناسی، مدیریت اسناد و تاریخ انجام گیرد. ضامن اجرائی واکذاری اسناد واحدهای مختلف به آرشیو ملی بعد از چهل سال، این است که اسناد باید حفظ شوند. در کشور ما، آرشیو دانشگاهی وجود ندارد. واحد اسناد دانشگاه، صرفاً تعدادی نسخه خطی است و حافظه دانشگاه را حفظ نکرده است. برخی مکان‌ها که اسنادشان منشأ دولتی دارد، باید آن‌ها را به آرشیو ملی ارائه کنند. این اسناد باید متناسب با استانداردهای پذیرش مدارک در آرشیو ملی باشند. امحای اوراق به‌راحتی صورت نمی‌گیرد. حتی شورای عالی اسناد ملی، به‌راحتی اجازه امحای اوراق را ندارد. امحای اوراق، بدون مجوز جرم است همانند دیگر امور قاچاق! آن‌ها می‌توانند سوابق خود را نگهداری کنند ولی درهرحال کارشناسان آرشیو ملی به سازمان‌های مختلف- که تولید سند می‌کنند- سر می‌کشند و مدارک آن‌ها را به آرشیو ملی منتقل می‌کنند (شریف‌آبادی و نیکومنظری، ۱۳۸۸).

آرشیو ملی ایران (گنجینه اسناد ملی ایران)

آرشیو ملی ایران، به‌عنوان متولی اصلی و قانونی گردآوری، حفاظت، پردازش و اطلاع‌رسانی اسناد ملی و تاریخی، یکی از پایگاه‌های مهم و حساس پژوهشی، آموزشی و فرهنگی در کشور هست این آرشیو که با کتابخانه ملی ادغام و هم‌اکنون به‌عنوان معاونت اوست اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران شناخته می‌شود - باهدف حفظ اسناد ملی ایران در سازمان واحد و فراهم آوردن امکانات مناسب جهت دسترسی عموم به اسناد و صرفه‌جویی در هزینه‌های اداری و استخدامی از طریق تمرکز پرونده‌های راکد وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی و امحای اوراقی زائد تأسیس شد. آرشیو ملی، میلیون‌ها برگ سند باارزش تاریخی، فرهنگی و اقتصادی در اختیار دارد که با ارتباط وسیع و گسترده با نظام اداری و جامعه پژوهشی کشور، پشتیبانی قوی و کارآمد برای تصمیم‌سازی در کلیه زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی دولت جمهوری اسلامی ایران و منبعی مهم برای دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی کشور به شمار می‌رود. بخش اعظم اسناد آن را اسناد دولتی و اداری تشکیل می‌دهد (کلیه اسناد و سوابقی که چهل سال از عمرشان گذشته باشد، در این سازمان نگهداری می‌شوند). اسناد خانوادگی شامل اسناد خاندان‌های شخصیت‌های فرهنگی، علمی و هنری و اسناد شخصی که مردم اهدا کرده‌اند نیز در این مجموعه نگهداری می‌شود. در حال حاضر، ۲۰۰ میلیون برگ سند باارزش در معاونت اسناد ملی و مدیریت‌های مناطق نگهداری می‌شود که از آن میان، در حدود پنج میلیون برگ سند به

شیوه‌های سنتی و رایانه‌ای، آماده عرضه به پژوهشگران است. طی یک دهه اخیر، در حدود ۸۰ هزار برگ سند با ارزش تاریخی خریداری شده است.

بخش دیگر فعال در سازمان اسناد ملی آرشیو شفاهی است که فعالیتش در حوزه ثبت وقایع و رویدادهایی است که در منابع مکتوب موجود نمی‌باشند و تنها در سینه شخصیت‌های تاریخ معاصر ایران محفوظ مانده‌اند. این بخش به عبارتی دروازه گردآوری اطلاعات غیرمکتوب است. تصویب لایحه تشکیل بایگانی کل کشور در ۱۳۳۸ و تصویب ایجاد مرکز بایگانی راکد در ۱۳۴۳ از دیگر گام‌های زیربنایی برای پایه‌گذاری مرکز اسناد ایران بودند. در نهایت لایحه تأسیس سازمان اسناد ملی ایران به مجلس شورای ملی داده شد و پس از بررسی قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران در تاریخ ۱۳۴۹/۲/۱۷ به تصویب رسید و به دولت ابلاغ شد. بر اساس این قانون از همان آغاز شورایی با عنوان شورای اسناد ملی تشکیل شد که یکی از مهم‌ترین ارکان آرشیو ملی از آغاز تاکنون بوده است. سازمان اسناد ملی ایران تا سال ۱۳۸۱ به‌عنوان سازمانی مستقل و زیر نظر سازمان امور اداری و استخدامی مشغول فعال بود، تا این‌که در تاریخ ۱۳۸۱/۶/۲، بر اساس مصوبه شورای عالی اداری، با کتابخانه ملی ایران ادغام و سازمان جدیدی با عنوان «سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» زیر نظر نهاد ریاست جمهوری شکل گرفت و هر دو نهاد پیشین، در آن به‌عنوان معاونت‌هایی مستقل، شروع به فعالیت کردند.

مهم‌ترین فعالیت‌های آرشیو را می‌توان چنین برشمرد:

گردآوری: بخش عمده گردآوری اسناد، از طریق دریافت اسناد راکد بایگانی وزارتخانه‌ها، سازمان‌های دولتی و وابسته به دولت، شرکت‌ها و سایر موسسه‌ها و همچنین از طریق دریافت از خاندان‌های قدیمی و شخصیت‌های تاریخی، با روش‌های گوناگون (خریداری، اهدا، وقف و امانت) صورت می‌گیرد.

نظارت و پیگیری: شامل نظارت بر امحای اوراق زائد دستگاه‌های اداری کشور بر اساس ضوابط مربوط، تهیه و تدوین مقررات، ضوابط و معیارهایی که وزارتخانه‌ها و موسسه‌های دولتی و وابسته به دولت باید در تنظیم حفظ و نگهداری اسناد و پرونده‌های خود رعایت نمایند. همچنین تهیه و تدوین ضوابط و استانداردهای لازم جهت فهرست‌نویسی، نمایه‌سازی و اسکن اسناد و نیز ابلاغ آن‌ها به کلیه واحدهای اسنادی دستگاه‌های کشور از دیگر وظائف آن است.

سازمان‌دهی: دریافت و تنظیم و فهرست‌نویسی توصیفی و تحلیل اسناد، آماده‌سازی و مرمت اسناد با آخرین دستاوردهای علمی در زمینه حفاظت و آسیب‌شناسی و ترمیم آسیب‌های فیزیکی و شیمیایی و نیز هماهنگی و ارزشیابی اسناد، از جمله فعالیت‌های این حوزه است.

اشاعه اطلاعات: در این راستا، خدمات به پژوهشگران و محققان، به‌صورت عرضه تصاویر اسناد، ارائه ریزفیلم و ریزبرگه، تدوین کتب اسنادی و فصلنامه تحقیقات تاریخی گنجینه اسناد

و فصلنامه آرشیو ملی انجام می‌گیرد. برپایی نمایشگاه‌های تخصصی، از دیگر فعالیت‌ها در این زمینه محسوب می‌شوند.

پژوهش: تحقیقات متنوعی بر پایه اسناد موجود به منظور کشف نکات مبهم تاریخی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خصوصاً مربوط به دوره‌های قاجار و پهلوی صورت می‌گیرد که تاکنون در این زمینه‌ها ۸۰ عنوان کتاب منتشر شده است. روش‌های مختلف طبقه‌بندی، حفظ و نگهداری اسناد و ارائه روش‌های منطبق با استانداردهای جهانی از دیگر موضوعات پژوهشی است.

آموزش: طیف گسترده‌ای از آموزش‌های تخصصی مربوط به اسناد در این حوزه ارائه می‌شود مانند سندشناسی و سندخوانی، آشنایی با آرشیوهای بزرگ ایران و جهان، کارشناسی بررسی اسناد و مدارک، ویراستاری متون تاریخی، مرمت اسناد و غیره.

آرشیو ملی اسپانیا:

کتابخانه اسپانیا در ۱۷۱۲ به‌عنوان کتابخانه سلطنتی توسط فیلیپ پنجم در شهر مادرید تأسیس شد. وی در ۱۷۱۲ کتابخانه سلطنتی^۱ را با هدف ترویج مطالعه در میان رعایای خود و جمع‌آوری کتابخانه‌های اشراف‌زادگانی که در جنگ با وی شکست‌خورده و متواری شده بودند، تأسیس کرد. در ۱۸۰۹ به خاطر افزایش تردد در مقابل کاخ شاهی، کتابخانه سلطنتی به صومعه لوس ترینیتاریوس کالزادوس^۲، در کالداتوکا^۳ انتقال یافت. در ۱۸۱۹، کتابخانه مذکور بنا به تقاضای ترینیتاریوس کالزادوس به کاخی انتقال یافت که در نزدیکی محل تشکیل جلسات شورای نیروی دریایی بود. کتابخانه بار دیگر در ۱۹۲۶، با نقل مکان دیگری مواجه شد و این بار به خانه‌ای در نزدیکی محل اول انتقال یافت که به مارکیز از اهالی آلكایسس^۴ تعلق داشت.

بایگانی ملی اسپانیا از مجموعه‌های مختلفی تشکیل شده است. چهار شعبه اصلی بایگانی ملی اسپانیا شامل بایگانی عمومی هند در سویا^۵، بایگانی تاریخی ملی در مادرید، آرشیوهای عمومی اداری در هنارس آلكالا^۶ و آرشیو عمومی سیمانکس^۷ است. آرشیوها و مراکز دیگر عبارتند از: آرشیو تاج آراگون، بایگانی شورای عالی سلطنتی و ایادولید^۸، مستند مرکز حافظه تاریخی، آرشیو تاریخی اشراف، آرشیو مرکزی فرهنگ، آرشیو مرکزی وزیر امور خارجه، آرشیو آموزش و پرورش، آرشیو مرکز اطلاعات مستند.

آرشیو عمومی هند: مخزن بایگانی بسیار ارزشمندی است. اسنادی که تاریخ امپراتوری اسپانیا در قاره آمریکا و فیلیپین را نشان می‌دهند. در این مخزن هشتاد میلیون سند نگهداری می‌شود. مانند اسناد مربوط به مرزبندی پاپ الکساندر ششم که جهان را بین اسپانیا و پرتغال تقسیم کرد، مجله کریستوفر کلمه، نقشه‌ها و نقشه‌های شهرهای استعمار آمریکا.

1. Biblioteca Royal
2. Trinitarios Calzados
3. Calle de Atocha
4. Alcaices
5. General Archive of the Indies
6. General Administrative Archives in Alcalá
7. General Archive Simancas
8. Valladolid

آرشیو تاریخ ملی: مجموعه‌های این بایگانی شامل بخش‌هایی است که در خارج شهر مادرید نگهداری می‌شود، مانند: جنگ داخلی اسپانیا در سال‌های ۱۹۳۰ تا ۱۹۳۹. تصمیم به نگهداری اسناد مربوط به این جنگ گرفته شد. این بایگانی یک نمایشگاه دائمی دارد که برای بازدید عموم آزاد است و همچنین به صورت آنلاین نیز در دسترس قرار دارد.

آرشیو عمومی اداری هنارس آلكالا: آرشیوهای اداری عمومی در هنارس آلكالا، مخزنی برای سوابق وزارتخانه‌های دولت مرکزی است که در سال ۱۹۶۹ به عنوان جایگزینی برای آرشیو مرکزی ایجاد شد که در آتش‌سوزی در سال ۱۹۳۹ ویران شد و اکنون به عنوان یک آرشیو تاریخی عمل می‌کند.

آرشیو عمومی سیمانکاس: این آرشیو در سال ۱۵۴۰ تأسیس شد. عواملی که منجر به تصمیم‌گیری در مورد انتخاب قلعه سیمانکاس به عنوان بایگانی شد، شامل این واقعیت است که پس از پیشبرد مرزهای قلمرو مسیحیان به مناطق جنوبی، قلعه دیگر در زمان صلح عملکرد خاصی نداشت. این بدان معنا بود که کاربردهای دیگری نیز داشت، از انبار اسلحه گرفته تا نقش زندان ایالتی، وظایفی که هم‌زمان با بایگانی بودن نیز خدمت می‌کردند. این قلعه مکانی نبوده است که برای نگهداری بایگانی طراحی شده باشد، این بدان معناست که در طول تاریخ مشکلاتی وجود دارد که بایگانی‌ها را نگران کرده است. مهم‌ترین آن‌ها خطر آتش‌سوزی است. در گذشته، به اشتراک گذاشتن فضای بایگانی، خطر خاکستر شدن سوابق را افزایش می‌داد. علاوه بر این، این ساختمان به عنوان یک قلعه، هدف اصلی درگیری‌های مسلحانه، مانند جنگ استقلال اسپانیا در ۱۸۱۴-۱۸۸۰ بود. این ساختمان برای نگهداری اسناد، نه برای تحقیق طراحی شده است، بنابراین این تزئینات برای تعالی دانش‌پژوهان نبوده بلکه به معنای قدرت سلطنتی بوده است. علاوه بر این، مدت‌هاست که پذیرش محققان در آن دشوار است. در سال‌های گذشته برخی از پیشرفت‌ها برای رفع این مشکل انجام شده است. به همین دلیل اطلاعات زیادی از این آرشیو در اختیار عموم قرار داده نمی‌شود.

مهم‌ترین فعالیت‌های آرشیو ملی اسپانیا به شرح زیر است:

گردآوری اسناد سلطنتی، جمع‌آوری اسناد مربوط به تاریخ معاصر اسپانیا، تهیه ریزفیلیم، تهیه انواع فهرست‌ها و نمایه‌ها جهت سهولت در استفاده از اسناد، تعیین اصول و سیاست‌های کلی آرشیو، مرمت و حفاظت اسناد، تعیین و تشخیص اوراق قابل امحاء، طبقه‌بندی اسناد آرشیوی، برگزاری نمایشگاه‌ها و همچنین کارگاه‌ها آموزشی اعم از کارگاه آشنایی با روش‌های حفاظت اسناد و همچنین مرمت آن‌ها و خدمت‌رسانی به کاربران به خصوص دانشجویان و متخصصان.

پیشینه پژوهش

خالویی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای تحت عنوان مطالعه تطبیقی آرشیوی ملی ایران، آمریکا، انگلستان و فرانسه به بررسی و مطالعه چهار آرشیو ملی پرداخته و آن‌ها را باهم از ابعاد گوناگون مقایسه کرده است. با توجه به اهمیت و نقش آرشیوهای ملی در این مقاله، یافته‌های بررسی تطبیقی آرشیوهای ملی ایران، آمریکا، انگلستان و فرانسه گزارش شده است. در پایان، پیشنهادهایی بر پایه این یافته‌ها، جهت پویاتر شدن آرشیو ملی ایران ارائه گردیده است. رضایی شریف‌آبادی و منصورآبادی و عزیز (۱۳۸۷) در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی و مطالعه تطبیقی وبگاه سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و کتابخانه و آرشیو ملی کانادا به بررسی و مقایسه ویژگی‌های ساختاری و محتوایی وبگاه سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران با وبگاه کتابخانه و آرشیو ملی کانادا، در جهت کشف و درک نقاط قوت و ضعف وبگاه سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و بهتر شدن آن پرداخته‌اند. ویژگی‌های ساختاری و محتوایی وبگاه‌های موجود که از طریق سیاهه واری (چک‌لیست) با یکدیگر مقایسه شده‌اند در مجموع ۶۶ مورد هستند (۵۱ مورد ویژگی محتوایی و ۱۵ مورد ویژگی ساختاری). یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که وبگاه سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران از ۵۱ مورد ویژگی محتوایی، ۳۵ مورد و از ۱۵ ویژگی ساختاری دارای ۱۰ مورد است که تعداد این ویژگی‌های در مقایسه با کتابخانه و آرشیو ملی کانادا، کم‌تر است. شریف‌نوبری و شریف‌آبادی و خسروی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان مطالعه تطبیقی آرشیو ملی ایران و آرشیو ملی کانادا که به بررسی فرایند ارزشیابی در معاونت اسناد ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (آرشیو ملی ایران) و بخش آرشیو کتابخانه و آرشیو کانادا (آرشیو ملی کانادا) پرداخته است. فعالیت ارزشیابی در دو بخش فرایند ارزشیابی و معیارهای ارزشیابی، مورد بررسی قرار گرفته است. فرایند ارزشیابی آرشیو ملی ایران با درصد فراوانی ۳۰/۸۰، در قیاس با آرشیو ملی کانادا با درصد فراوانی ۸۴، وضعیت مطلوبی ندارد. در مورد معیارهای ارزشیابی در شاخص تحلیل عملکردی، آرشیو ملی ایران با درصد فراوانی ۳۳ در سنجش با آرشیو ملی کانادا با درصد فراوانی ۱۰۰، وضعیت مطلوبی ندارد. در مورد معیارهای ارزشیابی در شاخص تحلیل محتوا، هر دو سازمان با داشتن تمامی موارد، در سطح مطلوبی قرار دارند.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع توصیفی است. رویکرد این پژوهش کیفی است. در این مقاله، پژوهشگر به مشاهده آرشیو ملی اسپانیا در مادرید پرداخته است. همچنین آرشیوهای دیگر کشور اسپانیا که زیرمجموعه آرشیو ملی این کشور هستند به صورت مجازی از طریق وبسایت این آرشیوها مورد بررسی قرار گرفته‌اند و همچنین با مسئولین آرشیوها مصاحبه‌ای نیمه‌ساختاریافته، هم

به صورت حضوری و هم به صورت مجازی از طریق اسکایپ^۱ انجام شده است.

1. Skype

۲. Oral history: به یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ اطلاق می‌شود و به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی بر اساس دیدگاه‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان آن ماجراها می‌پردازد. تاریخ شفاهی حتی در صورت مکتوب شدن، خلعتی گفتاری دارد. در فرآیند مصاحبه تاریخ شفاهی دو عامل مصاحبه‌کننده و راوی ارتباطی تنگاتنگ یافته و مصاحبه‌کننده به عنوان یک شنونده فعال نقشی اساسی ایفاء می‌کند تا مصاحبه‌شونده (راوی) در فضایی آرام و بی‌دغدغه به شرح و بسط دیدگاه‌ها و شنیده‌های خود بپردازد. بدیهی است نقش مصاحبه‌گر در این میان، نقشی فعال و پویاست و گفت‌وگو متقابل مصاحبه‌گر و راوی با به‌کارگیری شیوه‌های اصولی و استاندارد مصاحبه تاریخ شفاهی به‌آشکار شدن زوایای پنهان تاریخ و بازسازی دوباره آن منجر می‌شود. سابقه کار تاریخ شفاهی در سازمان به سال ۱۳۷۱ و تأسیس اداره آرشیو شفاهی در مدیریت خدمات آرشیوی برمی‌گردد. در ابتدا محور مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، زندگی‌نامه و تجربه‌های مهم شخصیت‌های مؤثر در تاریخ معاصر ایران بود. فعالیت‌های اخیر اداره آرشیو شفاهی شامل فراهم‌مُودن امکان دسترسی پژوهشگران به اطلاعات تاریخ شفاهی از طریق راه‌اندازی تالار اطلاع‌رسانی تاریخ شفاهی از سال ۱۳۸۶، برگزاری نمایشگاه‌های تاریخ شفاهی، چاپ و انتشار مصاحبه با شماری از چهره‌های شاخص تاریخ و فرهنگ معاصر ایران، برگزاری مراسم بزرگداشت مصاحبه‌شوندگان و ...

مطالعه تطبیقی آرشیو ملی اسپانیا

در این بخش با توجه به موارد ذکر شده در بالا به بررسی و مطالعه تطبیقی این دو آرشیو پرداخته شده است. این دو آرشیو ملی یعنی آرشیو ملی ایران و آرشیو ملی اسپانیا که خود شامل چهار آرشیو است را از جنبه‌هایی مانند: سابقه فعالیت، مجموعه‌ها، وظایف و همچنین خدمات‌رسانی مورد بررسی قرار می‌دهد.

سابقه فعالیت

آرشیو ملی اسپانیا از سال ۱۸۶۶ مشغول به فعالیت است. آرشیو ملی ایران در سال ۱۳۴۰ معادل ۱۹۷۰ م. تأسیس شده است. همان‌طور که ذکر شده است آرشیو ملی ایران بسیار تازه تأسیس‌تر از آرشیو ملی اسپانیا است. اما با وجود جوان بودن این آرشیو به‌خوبی توانسته از ظرفیت‌های خود استفاده کند و در زمینه‌هایی که در ادامه ذکر شده است به‌خوبی نقش خود را ایفا کند.

مجموعه‌ها

در این قسمت مجموعه‌هایی که این دو آرشیو نگهداری می‌کنند را مورد بررسی قرار می‌گیرد. به‌طور کلی تأکید گنجینه اسناد بر روی سندهای دولتی و اداری است که از قدمت بیشتر این سندها نزدیک به ۵۰ سال می‌گذرد و ارزش تاریخی دارند. درواقع سندهایی که در این آرشیو نگهداری می‌شوند حول محور اهمیت تاریخی می‌چرخد. نزدیک به ۹۰۰ هزار برگ سند مربوط به تاریخ ایران در آرشیو نگهداری می‌شود که شامل اسناد مختلف از جمله اسناد اداری و دولتی است. در بخش آثار غیر مکتوب آرشیو ملی ایران پیشرفت چشمگیری نسبت به گذشته داشته است؛ بنا به گفته سایت رسمی آرشیو ملی ایران آثار غیر مکتوب عبارت است از: انتشارات الکترونیک (کتاب‌های متنی، کتاب‌های تصویری ساکن و متحرک، کتاب‌های گویا) و مواد شفاف (ریزفیلم‌ها، اسلاید) عکس‌ها، پوسترها و نقشه‌ها. بخش مهم دیگر مربوط به تاریخ شفاهی این مجموعه است. مهم‌ترین آثار گردآوری شده در زمینه تاریخ شفاهی^۲ در این مجموعه عبارت‌اند از: مصاحبه‌هایی در زمینه فرهنگ، تاریخ، داستان‌ها و قصه‌های ایرانی، موزیک، نقاشی، فرش، ورزش، غذا و ...

خاطرات شخصیت‌های برجسته تأثیرگذار در تاریخ گذشته و معاصر ایران

صداهای ماندگار

مصاحبه با استادان برجسته - دانشمندان، نویسندگان، هنرمندان، سیاستمداران و افراد ورزشی که گنجینه تاریخی باارزشی را گرد هم به وجود آورده است. همچنین علاقه‌مندان می‌توانند از پرونده‌های صوتی مصاحبه با استادان برجسته کشور را در وب‌سایت این نهاد استفاده کنند. در خصوص مجموعه آرشیو ملی اسپانیا، مشاهده می‌شود که تأکید عمده این آرشیو بر اسناد تاریخی، نظامی و سلطنتی است. در واقع به اسناد شخصی که ارزش تاریخی دارند همانند آرشیو ایران کمتر اهمیت می‌دهد و عمده تمرکز این آرشیو بر اسناد نظامی که مربوط به جنگ‌های مختلف از جمله جنگ‌های جهانی و همچنین جنگ‌های داخلی این کشور می‌شود، معطوف است. انواع مواد آرشیوی همچون: عکس، نقشه، فیلم، نسخ خطی و منابع مرجع در این آرشیو نگهداری می‌شود. آرشیوهای اصلی اسپانیا روی هم بالغ بر ۳۰ میلیون برگ سند را در خود نگهداری می‌کنند. این آرشیو هم مانند ایران به تاریخ شفاهی توجه ویژه‌ای نشان داده است و بخش تاریخ شفاهی غنی‌ای را شامل می‌شود.

وظایف

این بخش به‌عنوان نقطه مشترک آرشیوها در سراسر دنیا است. آرشیو ملی ایران و اسپانیا نیز در این بخش نقاط مشترک فراوانی دارند و مانند دیگر آرشیوها در سراسر دنیا وظایف مشابهی مانند: حفاظت و مرمت، گردآوری، نظارت و پیگیری، نگهداری و ساماندهی، اشاعه اطلاعات و همچنین آموزش و پژوهش. در بخش آموزش و پژوهش این هر دو آرشیوها پژوهشکده‌ای تحت عنوان پژوهشکده اسناد دارند که وظایف آن‌ها عبارت‌اند از برپایی نشست‌های علمی، تربیت پژوهشگران و انتقال تجارب، انجام پروژه‌های تحقیقاتی و کاربردی، برگزاری دوره‌های آموزشی و فرهنگی و انجام پروژه‌های تحقیقاتی و کاربردی. در بخش مرمت نیز این دو آرشیو شباهت‌های فراوانی در بخش وظایف مرمتی دارند که می‌توان به دیجیتال‌سازی اسناد و کتب، تهیه ریزفیلم، اسکن، چاپ عکس، ریزفیلم از سند، آسیب‌زدایی و مرمت کلیه اسناد نوشتاری - غیرنوشتاری آسیب‌دیده قبل از ورود به مخازن و آسیب‌زدایی و مرمت کلیه اسناد نوشتاری - غیرنوشتاری آسیب‌دیده قبل از ورود به مخازن. اما در قسمت آزمایشگاه و مواد مورد استفاده برای مرمت و آفت‌زدایی آرشیو ملی اسپانیا از کیفیت بالاتری نسبت به آرشیو ملی ایران برخوردار است و همچنین از فناوری پیشرفته‌تری در نگهداری اسناد در مخازن و مرمت اسناد بهره‌منداست.

خدمات‌رسانی:

در بخش خدمات‌رسانی نحوه دسترسی به اسناد در هر دو آرشیو هم به‌صورت حضوری و هم به‌صورت آنلاین امکان‌پذیر است (به‌دلیل هم‌زمانی نگارش این مقاله و شیوع بیماری کرونا امکان دسترسی حضوری به این آرشیوها میسر نبوده است و بیشتر به بخش خدمات آنلاین آرشیو ملی این دو کشور پرداخته شده است). در وب‌سایت آرشیو ملی ایران در قسمت مجموعه‌های اسنادی امکان مشاهده اسناد به‌صورت آنلاین برای کاربران فراهم شده است؛ که به سه بخش روزشمار تاریخ، تاریخ شفاهی و نمایشگاه مجازی تقسیم شده‌اند. در بخش روزشمار تاریخ بنا به تاریخی که شما وارد وب‌سایت شدید، مجموعه‌ای از اسناد که مربوط به همان تاریخ هستند نشان داده می‌شود. بخش تاریخ شفاهی هم در بالا به‌صورت کامل توضیح داده شده است و بخش آخر که با عنوان نمایشگاه مجازی از آن یاد می‌شود همانند آرشیوهای دیگر در اقصی نقاط جهان است. روند کار این نمایشگاه مجازی به صورتی است که در هر ماه متناسب با مناسبت‌های مربوط به همان ماه یک نمایشگاه مجازی از اسناد برپا می‌شود و قابل دسترسی برای کاربران است و همچنین ماهانه موضوع و عنوان این نمایشگاه مجازی تغییر می‌کند (به‌طور مثال ۴ اسفندماه زادروز پروفیسور حسابی است و تمام اسفندماه این نمایشگاه متعلق به اسناد مربوط به ایشان است). اما در زمینه تور مجازی آرشیو ملی ایران ضعیف عمل کرده است و تور مدون و جذابی برای بازدید مجازی از کتابخانه و آرشیو ملی به‌صورت غیرحضوری تدوین نکرده است. آرشیو ملی اسپانیا هم از نظر خدمات‌رسانی بسیار شبیه به آرشیو ملی ایران است البته آرشیو ملی ایران بخشی از این خدمات به‌صورت چشمگیری قوی‌تر است. قسمت نمایشگاه مجازی در آرشیو ملی اسپانیا وجود دارد و از طریق اپلیکیشن مخصوص قابل‌رؤیت است که این در تمام نقاط جهان پاسخگوی نیازهای کاربران نیست و محدودیت‌هایی برای کاربران بعضی از کشورها ایجاد می‌کند. به‌طور کلی در وب‌سایت آرشیو اسپانیا پرونده‌های صوتی که مربوط به تاریخ شفاهی هستند قرار داده نشده اما نمایشگاه مجازی این آرشیو کاملاً مشابه آرشیو ملی ایران است و ماهانه موضوع و اسناد این نمایشگاه تغییر می‌کند. نکته‌ای قابل توجه که آرشیو ملی ایران به‌خوبی از آن تبعیت کرده است در خصوص زبان وب‌سایت است که به‌راحتی قابل ترجمه است و با فشردن یک دکمه زبان وب‌سایت به‌صورت کامل و جامع به زبان انگلیسی تغییر می‌کند نکته‌ای که در آرشیو ملی اسپانیا به‌صورت جامع رعایت نشده و با فشردن دکمه تغییر زبان فقط عنوان‌های موضوعی به انگلیسی ترجمه می‌شوند، این خود محدودیت ایجاد می‌کند و همچنین کاربرپسند نیست.

نتیجه‌گیری

به‌طور کلی آرشیو ملی ایران، آرشیو جوان‌تری از آرشیو اسپانیا است و قدمت کمتری نسبت به

آرشیو اسپانیا دارد اما در خصوص خدمات‌رسانی به خصوص خدمات آنلاین هم پا و در برخی موارد بالاتر از آرشیو اسپانیا قرار دارد. البته تور مجازی آرشیو ملی ایران نیازمند بازنگری دوباره است. در بخش‌های دیگر از جمله تاریخ شفاهی و همچنین تهیه ریزفیلدها رشد چشمگیری نسبت به گذشته داشته است تا جایی که با مرور برخی مقالات که در گذشته و مرتبط با آرشیو ملی ایران به نگارش درآمده بودند این رشد چشمگیر کاملاً مشهود است. در خصوص پاسخگویی به سؤالات آرشیو ملی ایران نسبت به اسپانیا از سرعت بالاتری در پاسخگویی به سؤالات از طریق وبسایت برخوردار است. در بخش پژوهش آرشیو ملی ایران در مقایسه با آرشیو ملی اسپانیا نیازمند ارتقای سطح کیفی و کمی در این بخش است همچنین آرشیو ملی ایران باید در راستای برگزاری همایش‌ها و کارگاه‌های آموزشی چه برای متخصصان و چه برای دانشجویان و دانش‌آموزان کوشش کند. همان‌طور که در بالا اشاره شد آرشیو ملی ایران نسبت به گذشته خود رشد روزافزونی را تجربه کرده است و اکنون توانسته است نیازهای بسیاری از کاربران و متخصصان را به خوبی مرتفع کند.

منابع:

- پدرسون، آن. (۱۳۸۰). *نگهداری اسناد*، ترجمه: رضا مهاجر، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد.
- خالویی، م. (۱۳۸۶). مطالعه تطبیقی آرشیوی ملی ایران، آمریکا، انگلستان و فرانسه. *گنجینه اسناد*، ش ۱۷. صص ۱۲۸-۱۱۹.
- رضایی شریف‌آبادی، سعید؛ کریمی منصورآباد، الهام؛ عزیزی، غلامرضا. (۱۳۸۷). بررسی و مطالعه تطبیقی وبگاه سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و کتابخانه و آرشیو ملی کانادا. *گنجینه اسناد*، ش ۶۹. صص ۹۰-۸۳.
- سارقی، سیما. (۱۳۸۸). آینده آرشیو و تحقیقات تاریخی. *گنجینه اسناد*، ش ۱۹. صص ۱۰۲-۹۵.
- رضایی شریف‌آبادی، سعید؛ منظری، نیکو. (۱۳۸۸). *وجوه اشتراک و افتراق آرشیو، کتابخانه و موزه*. چ ۳. تهران: کتابدار.
- شریف‌نوبری، مریم؛ رضایی شریف‌آبادی، سعید؛ خسروی، فریبرز. (۱۳۸۹). مطالعه تطبیقی شیوه ارزشیابی به‌کاررفته در آرشیو ملی ایران و کانادا. *گنجینه اسناد*، ش ۲۰. صص ۱۰۶-۱۲۵.

www.nlai.ir [3/4/2021]

www.bne.es [3/12/2021]

